

ՄԱՀԱԳՐԱԿԱՆ

ԳԱԼՈՒՄՏ ԳԱԼՈՅԵԱՆ

(1927-2003)

Պատմական գիտություններու դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի Հանրապետության Գիտության Վաստակավոր Գործիչ, Պետական Մրցանակի դափնեկիր, Հայաստանի Հանրապետության Գիտություններու Ազգային Ակադեմիայի (ՀՀԳԱԱ) ակադեմիկոս Գալուստ Անուշաւանի Գալոյեան ծնած է Արքիկի շրջանի Պարնի, այժմ՝ Բ. Աշխարհամարտին զոհուած, իր հօր անունը կրող Անուշաւան գիւղը, հայկական աւանդապահ ընտանիքի մէջ, 1 Մարտ 1927ին:

1950ին աւարտած է Երեսանի Պետական Համալսարանի Միջազգային Յարաբերութիւններու Ֆակուլտէտը: 1946ին անդամակցած է Խորհրդային Միութեան Կոմունիստական Կուսակցութեան (ԽՄԿԿ): Գալոյեան 1948-1952ին կատարած է կոմերիտական աշխատանք, եղած է Հայաստանի Լեւինեան Կոմունիստական Երիտասարդական Միութեան (ՀԼԿԵՄ) Երեսանի Քաղաքային Կոմիտէի հրահանգիչ, Պետական Համալսարանի ԼԿԵՄ Կոմիտէի եւ ՀԼԿԵՄ Երեսանի Կիրովեան Շրջանային Կոմիտէի առաջին քարտուղար, ՀԼԿԵՄ Կենդրոնական Կոմիտէի (Կենտկոմի) քարտուղար:

1955ին աւարտած է ԽՄԿԿ Կենտկոմին առընթեր Հասարակական Գիտություններու Ակադեմիան եւ ստացած պատմական գիտություններու թեկնածուի աստիճան, որմէ ամիջապէս ետք՝ մինչեւ 1958, աշխատած է Մարքսիզմ-Լենինիզմի Ինստիտուտի (ՄԻԻ) Հայկական Մասնաճիւղին մէջ որպէս աւագ գիտաշխատող, իսկ 1958-1963՝ որպէս տնօրէնի տեղակալ եւ բաժնի վարիչ:

1963ին Գալոյեանին շնորհուած է պատմական գիտություններու դոկտորի գիտական աստիճան: 1963-1979 ան վարած է Խորհրդային Հայաստանի Գիտություններու Ակադեմիայի (ԽՀԳԱ) Պատմութեան Ինստիտուտի տնօրէնի պաշտօնը:

1964ին ստացած է պրոֆեսորի կոչում: 1971ին ընտրուած է ԽՀԳԱ թղթակից անդամ, իսկ 1982ին՝ ակադեմիկոս:

1979-1982ին Գալոյեան վարած է ԽՀԳԱ ակադեմիկոս-քարտուղարի, իսկ 1982-1988ին, եւ ապա 1990-1994ին՝ ԳԱԱ փոխնախագահի պատասխանատու պաշտօնները: 1979էն մինչեւ իր մահը ան Հայաստանի Գիտություններու Ազգային Ակադեմիայի նախագահութեան անդամ էր, 1994էն՝ ՀՀԳԱԱ նախագահի խորհրդական եւ Գիտահրատարակչական Խորհուրդի նախագահ:

Հարուստ է Գալոյեանի հասարակական-քաղաքական գործունէութիւնը: Ան եղած է Խորհրդային Միութեան Միմիստներու Խորհուրդին առընթեր Լեւինեան եւ Պետական Մրցանակներու Կոմիտէի անդամ (1964-67), 1974էն՝

Խորհրդային Հայաստանի Մինիստրներու Խորհուրդին առընթեր գիտութեան եւ տեխնիկայի բնագաւառէն ներս Պետական Մրցանակներու Յանձնաժողովի անդամ եւ այդ Յանձնաժողովի նախագահի տեղակալ: Գալոյեան Սփիւռքահայութեան Հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի հիմնադիր անդամներէն էր, Խաղաղութեան Պաշտպանութեան Խորհրդային Կոմիտէի անդամ եւ Խաղաղութեան Պաշտպանութեան Հայկական Հանրապետական Կոմիտէի նախագահ: Ան բեղմնաւոր աշխատանք տարած է Արտասահմանեան Երկիրներու Հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի մէջ որպէս նախագահութեան անդամ եւ Սովետա-Աւստրիական Բարեկամութեան Ընկերութեան Հայկական Բաժանմունքի ղեկավար:

1964էն անընդմէջ Գալոյեան ընտրուած է Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեան (ՀԿԿ) Կենտկոմի կազմի անդամ, իսկ 1989ին՝ Խորհրդային Միութեան Գերագոյն Խորհուրդի պատգամաւոր: 1988-1990ին ան ՀԿԿ Կենտկոմի գաղափարախօսկան աշխատանքներու գծով քարտուղարն էր:

Օժտուած ըլլալով դասախօսի եւ հրապարակախօսի ձիրքով, Գալոյեան մանկավարժական գործունէութիւն ծաւալած է Երեւանի բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւններու մէջ՝ անգնահատելի ներդրում ունենալով հայ պատմագիտական միտքի զարգացման եւ գիտական կադրերու պատրաստման հայրենամուէր գործին:

Հասարակական-քաղաքական, գիտական եւ գիտակազմակերպչական իր ծաւալուն գործունէութեան համար Գալոյեան պարգեւատրուած է Աշխատանքային Կարմիր Դրօշի շքանշանով, Խորհրդային Հայաստանի Հանրապետութեան Գերագոյն Խորհուրդի պատուոգիտերով, Վախիլովի անուան ոսկէ եւ շաքր մը այլ մետալներով: Գալոյեանին շնորհուած է Խորհրդային Հայաստանի Պետական Մրցանակակիրի պատուաւոր կոչումը:

Հարուստ է պետական բարձր գիտակցութեան ու շիտակ բնատրութեան տէր, գիտնական, տեսաբան-պատմաբան Գալոյեանի պատմագիտական վաստակը: Անոր պատմագիտական գործունէութիւնը նուիրուած է Անդրկովկասի եւ Հայաստանի մէջ յեղափոխական-բանուորական շարժումներու եւ ազգային հարցի պատմութեան, Անդրկովկասի եւ Ռուսաստանի ժողովուրդներու պատմական կապերուն, Հայկական Հարցի եւ յարակից այլեւայլ հիմնախնդիրներուն:

Առանձին հատորներով Մոսկուայի եւ Երեւանի մէջ լոյս տեսած են անոր *Պայքար Հայաստանում Խորհրդային Իշխանութեան Համար* (ռուսերէն, 1957), *Մայիսեան Հերոսական Ապստամբութիւնը* (1960), *Սոցիալիստական Յեղափոխութիւնն Անդրկովկասում Բուրժուական Պատմագրութեան Լուսաբանմամբ* (ռուսերէն, 1960), *Անդրկովկասում Սոցիալիստական Ռեւոլյուցիայի Եւ Կոմունիստական Շինարարութեան Պատմութեան Կեղծարարութեան Դէմ* (1961), *Բանուորական Շարժումը Եւ Ազգային Հարցը Անդրկովկասում 1900-1922թթ.* (ռուսերէն, 1969), *Հոկտեմբերեան Յեղափոխութիւնը Եւ Անդրկովկասի Ժողովուրդների Վերածնունդը* (ռուսերէն, 1977), *Ռուսաստանը Եւ Անդրկովկասի Ժողովուրդները* (ռուսերէն՝ 1976 ապա հայերէն՝ 1978), *Պատմու-*

թեան Զառուդիններում (1982), Հայաստանը Եւ Մեծ Տէրութիւնները 1917-1923 թթ. (1999) աշխատութիւնները: Պատմագիտական առանձին արժէք մըն է անոր վերջին ծաւալուն մենագրութիւնը՝ Հայաստանը Մեծ Տէրութիւնների Աշխարհակալական Առճակատումներում (16րդ դարից-1917թ.) (հրատարակուած յետմահու՝ 2004ին):

Միաժամանակ, Գալոյեան որպէս համահեղինակ ու խմբագիր գործօն մասնակցութիւն ունեցած է Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեան Պատմութեան Ուրուագծեր, Սովետական Իշխանութեան Յաղթանակն Անդրկովկասում, Անդրկովկասի Կոմունիստական Կազմակերպութիւնների Պատմութեան Ուրուագծեր, Սովետական Հայաստանը 50 Տարում, Հոկտեմբերեան Մեծ Յեղափոխութիւնը Եւ Սովետական Իշխանութեան Յաղթանակը Հայաստանում (փաստաթղթերի ժողովածու) հաւաքական աշխատութիւններու ստեղծման մէջ: Մեծ գնահատանքի է արժանի Հայաստանի Պետական Մրցանակի արժանացած Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն ակադեմական ութատորեակը, որու անմիջական ղեկավարն ու խմբագրական կազմի անդամներէն էր Գալոյեան: Ան հեղինակներէն է նաեւ այդ շարքի 7րդ հատորին:

Մեծանուն պատմաբանը հեղինակ է նաեւ մեծ ու փոքր ծաւալի գիտական յօդուածներու:

Գալոյեանի գիտական գործունէութիւնը լայն ճանաչում ստացած է ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետութեան, այլ նաեւ միջազգային պատմագիտական շրջանակներէ մերս: Մասնակցած է պատմաբաններու 13րդ, 15րդ եւ 16րդ միջազգային քունկրէսներու աշխատանքներուն: Հանդէս եկած է Փարիզի, Մարսէլի, Լոնտոնի, Հռոմի, Վիեննայի, Պուքրէշի, Պուտափեշթի, Փրակայի եւ այլ քաղաքներու մէջ գումարուած միջազգային գիտաժողովներու ընթացքին:

Ակադեմիկոս Գալուստ Գալոյեան կեանքէն հեռացաւ 21 Օգոստոս 2003ին:

ԱՐՇԱԼՈՅՍ ԹՈՓԱԼԷԱՆ

ՍԵՒԱԿ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ (1929-2004)

Այս տարի պէտք է լրանար նշանաւոր գրականագէտ, բանասիրութեան դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի Հանրապետութեան Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիայի (ՀՀԳԱԱ) թղթակից անդամ Սեւակ Արզումանեանի 75ամեակը: Յօրելեանը նախատեսուած էր նշել ինչպէս Երեւանում, այնպէս ալ իր հարազատ Արցախում՝ կառավարական մակարդակով եւ մեծ շուքով: Սակայն այժմ յօրելեանը պէտք է նշուի առանց մի մարդու, որը դեռ երէկ այնքան նորանոր ծրագրեր էր գծում եւ լի էր աւիւնով:

Սեւակ Արզումանեանը ծնուել է 1929ի Նոյեմբեր 22ին Լեռնային Դարաբաղի Ասկերանի շրջանի Սէյդի-շէն (այժմ Խաչէն) գիւղում: Ի տարբերութիւն իր հասակակիցների նա մանուկ հասակից խաղերից առաւել սիրել է գիրքը՝ մինչեւ 10 տարեկանը կարդալով բոլոր այն գրքերը, որոնք կային հարազատ գիւղի գրադարանում: Աւարտելով տեղի ութնամեակը՝ նա յաճախում է հարեւան Խնձորեստան գիւղի դպրոցը՝ ամէն օր ոտքով կտրելով երկար ու երբեմն նաեւ վտանգաւոր ճանապարհը - հովիւները երկու անգամ ձմրանը փրկել են նրան այդ ճանապարհին յայտնուած սոված գայլերից: Տասնամեայ դպրոցը գերազանցութեամբ աւարտելով՝ Արզումանեանը 1946ին մեկնում է Երեւան եւ ընդունում Պետական Համալսարանի Բանասիրական Ֆակուլտետ: Չնայած իր համակուրսեցիների մեծ մասը լքում են Համալսարանը, չլիմանալով ետպատերազմեան տարիների անասելի դժուարութիւնների, Սեւակը 1951ին դարձեալ գերազանցութեամբ աւարտում է Համալսարանը եւ նոյն թուականին ընդունում է ասպիրանտուրա: 1954ին աւարտում է այն՝ պաշտպանելով թեկնածուական թեզը եւ ստանալով բանասիրական գիտութիւնների թեկնածուի աստիճան:

Ասպիրանտուրայում ուսանելու առաջին տարւանից Արզումանեանը, արդէն լաւ համբաւ ունենալով իբրեւ բանիմաց ուսանող, սկսում է դասաւանդել Համալսարանում: Այդքան վաղ սկսած մանկավարժական գործունեութիւնը նա փառահեղ ձեւով շարունակեց մինչեւ կեանքի վերջը:

1954ից Արզումանեանը աշխատել է Հայաստանի Գրողների Միութեան *Սովետական Գրականութիւն* հանդէսում որպէս բաժնի վարիչ:

1958ին ընտրուել է Գրողների Միութեան անդամ, այնուհետեւ՝ վարչութեան անդամ:

1962-1969 աշխատել է Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի Մ. Աբեղեանի անուան Գրականութեան Ինստիտուտում որպէս աւագ գիտաշխատող:

1964-1968 աշխատել է նաեւ, «Սովետական Գրող» Հրատարակչութիւնում իբրեւ բաժնի վարիչ: Այդ տարիներին լոյս են տեսնում նրա մի շարք յօդուածները՝ նուիրում ալն հեղինակներին, որոնց անունն անգամ արգելուած էր մինչ այդ արտասանել: 1961ին լոյս է տեսնում *Վահան Թորոպենց* (Երեւան, 1961) իսկ 1965ին՝ *Չապէլ Եսայեան* (Երեւան, 1965) մենագրութիւնները: Այդ հեղինակների ստեղծագործութիւնները ներկայացում էին առաջին անգամ, հեղինակներ, որոնք եկուսն էլ գոհ էին դարձել ստալինեան բռնութիւններին, այդ իսկ պատճառով անձամօք էին լայն գրական հասարակութեանը: Մենագրութիւնների լոյս տեսնելուց յետոյ մեծ հետաքրքրութիւն առաջացաւ այդ երկու հեղինակների թողած ժառանգութեան հանդէպ:

1967ին լոյս է տեսնում Արզումանեանի *Սովետահայ Վէպը* մենագրութեան առաջին հատորը, որը սկիզբ հանդիսացաւ մի հսկայածաւալ ուսումնա-

սիրութեան, որի արդիւնքում գրականագէտների եւ ընթերցողների սեղանին դրուեցին եւս 4 հատոր (Երեւան, գիրք 1՝ 1967, գիրք 2՝ 1980, գիրք 3՝ 1986, գիրք 4՝ 1990): Այժմ տպագրութեան է յանձնուած վերջին՝ Տրդ հատորը՝ *Արդի Հայ Վէպը*: Այդ աշխատութիւնը, որը գրականագէտները կոթողային անուանեցին եւ որը կարող էր լինել մի ամբողջ ինստիտուտի տարիների աշխատանքի արդիւնք, համակարգուած ձեռով ներկայացրեց ողջ Ի. դարի արեւելահայ վիպասանութիւնը:

1968ին Արգումանեանը պաշտպանում է նաեւ դոկտորական ատենախօսութիւնը՝ ստանալով բանասիրական գիտութիւնների դոկտորի աստիճան:

Նոյն թուից նա աշխատել է Գիւմրիի Մ. Նալբանդեանի անուան Պետական Մանկավարժական Ինստիտուտում որպէս Հայ Գրականութեան Ամբիոնի վարիչ, իսկ 1974-1977ին՝ որպէս Բանասիրական Ֆակուլտետի ղեկան:

1970ին Արգումանեանը ստանում է պրոֆեսորի կոչում:

1978ից մինչեւ կեանքի վերջը նա եղաւ Երեւանի Խ. Աբովեանի անուան Պետական Մանկավարժական Ինստիտուտի Հայ Գրականութեան Ամբիոնի պրոֆեսոր: Դասաւանդելու հետ մէկտեղ Արգումանեանը նաեւ մի քանի տասնեակ ասպիրանտների եւ հայցորդների ղեկավար է եղել: Նրանք բոլորն էլ յաջողութեամբ պաշտպանել են թեկնածուական կամ դոկտորական ատենախօսութիւնները:

1994-1996 Արգումանեանը աշխատել է նաեւ իբրեւ Գրողների Միութեան Գրական Ֆոնտի նախագահ:

Արգումանեանը ակտիւ մասնակցութիւն է ունեցել արցախեան գոյապայքարին՝ իր համերկացիների հետ ստեղծելով «Արցախ-Հայաստան» հասարակական-քաղաքական կազմակերպութիւնը եւ եղել նրա փոխնախագահը: Ի դէպ, Արգումանեանը այն մի քանի ակտիւ գործիչներից էր, որոնք դեռ 60ականներին Լեռնային Ղարաբաղի գիւղերում ստորագրութիւններ էին հաւաքում Հայաստանի հետ միաւորման օգտին: Այդ գործունէութեան համար նա երկու անգամ հեռացուել է Սովետական Միութեան Կոմունիստական Կուսակցութիւնից եւ եղել է Պետական Անվտանգութեան Կոմիտէի սեւ ցուցակներում: Իր կեանքը նուիրեց Արցախեան ազատամարտին նաեւ Արգումանեանի որդին, տաղանդաւոր լրագրող Արտակ Արգումանեանը, որ բազմաթիւ լրահաղորդումների հեղինակ էր ռազմադաշտից: Նա զոհուեց 1992ին Երասխաւանի մօտ Բերդաձորի պաշտպանութեան ղեկավար Անդրանիկ Յարութիւնեանի հետ՝ կոտորդ ազատամարտիկներին զենք տանելիս:

Հասարակական գործունէութեան հետ մէկտեղ՝ զարմանալի բեղմնաւոր գրիչ ուներ Արգումանեանը: Վերը նշուած գրքերից բացի նա հեղինակ է նաեւ մի շարք այլ մենագրութիւնների՝ *Վահրամ Հաճեան* (Լոս Անջելոս, 1997), *Հումորի Ասպետը (Դրամատուրգ Ժորա Յարութիւնեանի Ստեղծագործութիւնը)* (Երեւան, 1999), *Ստեփան Ալաջաջեան*՝ որը դեռ նոր պէտք է լոյս տեսնի, *Բանաստեղծութեան Ազգային Հողը* (Երեւան, 1998): Այս վերջին մեծածաւալ աշխատութիւնը ներկայացնում է հայկական պոեզիային բնորոշ ազ-

գային յատկանիշներն ու ինքնատպուքիւնը՝ սկսած հին դարերից մինչեւ մեր օրերը:

Արգումանեանը հեղինակ է հարիւրաւոր յօդուածների (1500ից աւելի) ու ընդ թեմաների ընդգրկումն ուղղակի ահռելի է. առանձին գրողներ՝ ինչպէս դասական շրջանի, այնպէս եւ ժամանակակից, գրական սերունդներ, ուղղութիւններ, գրական կապեր, հասարակական հնչեղութիւն ունեցող թեմաներ են.:

Վերջին տարիներին լոյս տեսաւ նաեւ Արգումանեանի գեղարուեստական վիպակը՝ *Յամաքող Աղբիւրներ* (Երեւան, 1997)՝ նուիրուած իր հայրենի եզերքին՝ Արցախ աշխարհին: Այդ վիպակը գրուել է դեռ 60ականներին, սակայն այնտեղ բարձրացուած թեմաները հակասում էին խորհրդային վարչակարգի քարոզութեանը, եւ այն կարողացաւ լոյս տեսնել միայն երեք տասնամեակ յետոյ:

1996ին Արգումանեանը հիմնադրեց Վիլիամ Սարգսեան Համալսարանը, որի ղեկավարը լինելուց բացի նաեւ իր ուսերին էր վերցրել Գրականութեան Ամբիոնի վարիչի պարտականութիւնները եւ հայ գրականութեան դասաւանդումը՝ նպատակ ունենալով հայրենիքին տալ միայն բարձրորակ մասնագետ մանկավարժներ:

2000ին Արգումանեանը ընտրուեց ՀՀԳԱԱ թղթակից անդամ, յետագայում դարձաւ «Մովսէս Խորենացի» շքանշանակիր:

Նա մասնակցել է Հայ Նոր Գրականութեան Պատմութիւն ակադեմիական հիմնադրեալի շարադրման աշխատանքներին, հանդէս է եկել իր իւրօրինակ մտածողութեամբ, ժամանակին համահունչ լինելու բացառիկ կարողութեամբ:

Նա իրաւամբ նուաճեց իր տեղը հայ գրականագիտութեան մէջ, որին հասաւ իր երկար տարիների յամառ աշխատանքով եւ վիթխարի վաստակով:

Տաղանդաւոր գիտնականը նաեւ տաղանդաւոր կենսասէր էր, նա օրուայ ընթացքում հասցնում էր անել այն, ինչ ուրիշները կատարում էին գուցէ ամսուայ ընթացքում: Իրեն ամենեւին տարեց.չէր զգում անսպառ եռանդի տէր այդ մարդը: Սպասում էր *Արդի Հայ Վէպը* գրքի լոյս տեսնելուն եւ մտածում նոր գրքի մասին:

Եւ սա, յիշաւի, այն դէպքն է, երբ կարելի է ասել «Աւաղ շատ բան կիսատ մնաց»:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

ԱՐՏԱՇԷՍ ՄԱԹԵՒՈՍԵԱՆ

(1922-2004)

Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի առաջատար գիտաշխատող, ձեռագրագէտ, պատմաբան Արտաշէս Մաթեոսեանը ծնուել է 1922 Մարտի 22ին, Շիրակի այժմեան Տուֆաշէն գիւղում: Դպրոցն աւարտե-

յուց յետոյ ուսանել է Վաղարշապատի մանկավարժական ուսումնարանում (1937-1940), ապա զօրակոչուել բանակ, մասնակցել Բ. Աշխարհամարտին:

1947-1951 սովորել է Երևանի Խ. Աբովեանի անուն Մանկավարժական Ինստիտուտի Պատմութեան Բաժինը, ապա՝ ասպիրանտուրան: 1959ից աշխատանքի է ընդունուել Մատենադարան, ուր աշխատել է մինչև կեանքի վերջը:

1970ին պաշտպանել է դիսերտացիա «Մեծուփականքի Գրչութեան Կենտրոնը» թեմայով եւ ստացել պատմական գիտութիւնների թեկնածուի գիտական աստիճան, այնուհետեւ ԽՍՀՄ Բարձրագոյն Որակաւորման Յանձնաժողովից ստացել է ձեռագրագտի կոչում:

Շուրջ 20 տարի աշխատելով ձեռագրատանը, վարելով Մատենադարանի գլխատըր ասանդակայանի պաշտօնը եւ խորութեամբ ուսումնասիրելով հայերէն ձեռագրերը՝ Մաթեոսեանը դարձել է իր ոլորտի առաւել ճանաչուած մասնագէտը:

Նրա առաջին ու տասնամեակներ շարունակուած գործը աշխարհի բոլոր հայերէն ձեռագրերի համահաւաք քարտարանի կազմումն էր (ամփոփում է շուրջ 50.000 քարտ), ապա, դրա հիման վրայ, հայ գրչութեան կենտրոնների քարտէզի ստեղծումը (քարտէզները գետեղուած են Մատենադարանի ցուցասրահի մուտքի մօտ): Այնուհետեւ, նա զբաղուել է հնագրութեան, մաշտոցեան գրերի ստեղծման, զմագրական յօրինումաճքի, գրատեսակների խնդիրներով: Դրա համար անհրաժեշտ էր ուսումնասիրել հնագոյն ձեռագրերն ու պատասխանները: Այս թեմայի շուրջ յոյս տեսան հայերէն հնագոյն մատենաներին նուիրուած նրա յօդուածներն ու աշխատութիւնները («Լազարեան Աւետարան», «Էջմիածնի Աւետարան», «Վեհամօր Աւետարան», «Վեհափառի Աւետարան»): Առանձին գրքերով յոյս են տեսել *Վազգէն Վեհափառի Աւետարանը* (հեղինակակից՝ Տատիանա Իզմայլովա, Երեւան, 2000) եւ՝ *Էջմիածնի Աւետարանը* (հեղինակակիցներ՝ Հայդէ եւ Հելմուտ Բուշհաուզեններ, Վիեննա, 2001): Մաթեոսեանը *Հայկական Սովետական Հանրագիտարանում* առանձին բառայօդուածներ է պատրաստել հայոց այբուբենի իւրաքանչիւր տառի համար:

Մատենադարանի *Բանքերում* եւ այլ գիտական հանդէսներում նա ձեռագրագիտական յօդուածներով անդրադարձել է Հաղպատի, Մանահինի, Անիի, Գլաձորի, Երեւանի գրչութեան կենտրոններին, մի շարք նշանաւոր ձեռագրերի՝ «Մշոյ Ճառքնտիր», «Թարգմանչաց Աւետարան», «Մողմու Աւետարան», ինչպէս նաեւ՝ յաբունապետների՝ Եսայի Նչեցի, Գրիգոր Տաթեւացի, Գրիգոր Խլաթեցի, գրիչների՝ Յովհաննէս Մանդղկավանցեցի, Յովհաննէս Մանգասարեց եւն. վաստակին:

Մաթեոսեանի հետաքրքրութիւնների շրջանակում էր հայ միջնադարեան դպրոցների եւ համալսարանների պատմութիւնը (*Գլաձորի Համալսարանը*

Միջնադարեան Հայաստանի Լուսաւորութեան Կենտրոն, Սէն Արեւշատեանի հեղինակեցութեամբ, Երեւան, 1984; *Մեծփափանքի Գրչութեան Կենտրոնը*, Ս. Էջմիածին, 1997): Գլածորի Համալսարանի 700ամեակի նշման ժամանակ եւ յետագայում, նա անդրադարձաւ թէ՛ Գլածորի եւ թէ՛ նրա շարունակութիւնը հանդիսացող Հերմոնի, Որոտնափանքի, Տաթեւի համալսարանների պատմութեանը: Նա ապացուցել է, որ այս կենտրոնները օղակներն են եղել «Հայոց վարդապետարան» (հայոց միջնադարեան համալսարան) հասկացութեան եւ որ այն չընդհատուող գոյութիւն է պահպանել շուրջ 150 տարի:

Գիտնականն անելի քան 15 տարի է նուիրել հայերէն հնագոյն թղթ ձեռագրի (981 թ.) ուսումնասիրութեանն ու վերծանութեանը: Գրքի հրատարակութիւնն իրականացուեց երկու ստուար հատորով՝ *Մատեան Գիտութեան Եւ Հաւատոյ Դարօքի Քահանայի (Առաջարան, Նմանահանութիւն)* (Երեւան, 1995) եւ *Մատեան Գիտութեան Եւ Հաւատոյ Դարօքի Քահանայի (Ուսումնասիրութիւն)* (Երեւան, 1999):

Բնագրերի հրատարակութեան ասպարէզում նշանակալի է *Հայերէն Ձեռագրերի Յիշատակարաններ* ժողովածուների երկու հատորի հրատարակութիւնը՝ Ե-ԺԲ եւ ԺԳ դարերի բազմահազար յիշատակարանների ընդգրկմամբ (*Հայերէն Ձեռագրերի Յիշատակարաններ. ԺԳ դար*, Երեւան, 1984, *Հայերէն Ձեռագրերի Յիշատակարաններ. Ե-ԺԲ դար*, Երեւան, 1988), ինչպէս նաեւ՝ *Հայերէն Ձեռագրերի Յիշատակարանները Միջնադարեան Հայ Մշակոյթի Ուսումնասիրութեան Սկզբնաղբիւր* (Երեւան, 1998) աշխատութիւնը:

Մաթեոսեանը նոր խօսք է ասել հայագիտութեան մի շարք խրթին հարցերում՝ հիմք ունենալով ձեռագրերից յայտնաբերուած տուեալները: Պատառիկների ուսումնասիրութեան ընթացքում գտնելով Անանիա Շիրակացու բնագրերից մէկը եւ որոնելով այն գիրքը, որտեղ պիտի այն ներառուած լինէր, այլ աղբիւրների գուգադրմամբ յանգեց այն եզրակացութեան, որ Շիրակացին ստեղծել է «Բննիկոն» անունով մի գիրք, որտեղ ընդգրկուած են եղել հայոց անշարժ տոմարը եւ ժամանակի գիտութիւնների (եօք ազատ արուեստներ) հանրագումարը (այդ մասին հրատարակել է յօդուածաշար՝ 1974-1990 թթ.):

Ձեռագրական բնագրերի հետազօտման ընթացքում Մաթեոսեանը յայտնաբերեց Մովսէս Խորենացու *Պատմութեան* կտորներ, որոնք դուրս են նրա *Պատմութեան* յայտնի երեք գրքերից: Դրանով հիմնաւորում ստացաւ Թովմա Արծրունու յայտնած տեղեկութիւնը, որ Խորենացին գրել է նաեւ չորրորդ գիրք, եւ ահա այս ամէնի մէկտեղումով լոյս աշխարհ եկաւ Մաթեոսեանի *Մովսէս Խորենացու «Հայոց Պատմութեան» Չորրորդ Գիրքը* աշխատութիւնը (Երեւան, 1995):

Մաթեոսեանի յաջորդ մենագրութիւնները վերաբերում են Կորիւնին (*Կորիւնի Մեսրոպ Մաշտոցի Պատմութեան Ձեռագրի Մի Թղթի Տեղափոխութիւն*, Վենետիկ 1990, *Կորիւն, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի*, Երեւան, 1994): Հայագիտական բացառիկ նորութիւն էր Կորիւնի *Մաշտոցի Վարք*ում երկու կից թղթերի տեղերի շփոթման հետեւանքով առաջացած բիրիմացութեան բացայայտումը: Միջնադարեան ձեռագիր մատեանի պատրաստման նրբութիւններին

քաջաճանօթ Մաթեոսեանին յաջողութեց նախ վերականգնել Կորինի մատեանի նախնական օրինակի մանրակերտը՝ պրակ առ պրակ, ապա եւ բացառապէս ղեռնու Ե. դարում տեղի ունեցած երկու թղթի սխալ տեղադրումը, որը նաեւ իմաստային անհամապատասխանութիւն էր առաջացրել եւ յետագայի ընթերցողներին ու նոր ժամանակների հետազօտողներին անբացատրելի իրողութեան առջեւ կանգնեցրել: Այս յայտնագործութեան շնորհիւ ոչ միայն ձեռագրագիտական ճշգրտում կատարուեց, այլեւ պարզ դարձաւ, որ այսպէս կոչուած Դանիէլեան գրերը ոչ մի դեր չեն կատարել հայոց գրի ստեղծման պատմութեան մէջ: 2000ին Երեւանում լոյս տեսաւ Մաթեոսեանի *Գրիգոր Ծերենց Խղաքեցի* (հեղինակակից՝ Սեդա Մարաբեան) աշխատութիւնը:

Գիտական աշխատանքին զուգահեռ վերջին 20 տարւում Մաթեոսեանը ձեռագրագիտութիւն, հնագրութիւն, հայ դպրոցների պատմութիւն եւ դասաւանդել Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր Դեմարանում: Եջանկալիշատակ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը 1997ին նրան արժանացրել է Հայ Եկեղեցու «Ս. Սահակ-Ս. Մեսրոպ» շքանշանին:

Արտաշէս Մաթեոսեանը մահացաւ 2004 թուականի Փետրուարի 3ին, Երեւանում:

ԿԱՐԷՆ ՄԱԹԵՒՈՍԵԱՆ

ՄԻՇԷԼ ՓՈԼԱԴԵԱՆ (1943–2004)

Գրականագէտ, լեզուաբան, գրող, թարգմանիչ, բանասիրութեան դոկտոր Սիշէլ Փոլադեանը ծնուել է 1943ին, Ֆրանսիայում: 1947ին ընտանիքով հայրենադարձուել է Հայաստան, ապրել զրկանքների մէջ: Ուսանել է Երեւանի Պետական Համալսարանի Բանասիրական Ֆակուլտետում: 1965ին Երեւանում նրա թարգմանութեամբ լոյս է տեսել Ֆրանսուա Վիյոնի *Բալլադներ ժողովածուն*: Հայերէն բանաստեղծութիւններն ամփոփել է մի ժողովածուում, որի տպագրութիւնը Խորհրդային Հայաստանում մերժուել է՝ նորարարական բնոյթի պատճառով:

1966ին վերադարձել է Ֆրանսիա, շարունակել ուսումը, պաշտպանել գիտական երկու թեզ՝ ռուս գրականութիւն եւ ֆրանսիական ժամանակակից լեզուաբանութիւն մասնագիտութիւններից: Դասաւանդել է ֆրանսիական տարբեր ուսումնական հաստատութիւններում: 1975ին լոյս է տեսել *Ձրոյց Թռչունների Հետ* ֆրանսերէն բանաստեղծական ժողովածուն:

1997ին Փոլադեանը վերադարձել է Հայաստան, մինչեւ 2001 դասաւանդել Երեւանի տարբեր համալսարաններում (Երեւանի Պետական Համալսարան, Բրիլիտվի անուան Լեզուաբանութեան Համալսարան, «Հրաշեայ Աճառեան» Համալսարան): Այս ընթացքում Երեւանում հրատարակել է *Լեզու եւ Գրականութիւն* (1998, հայերէն եւ ֆրանսերէն), *Խօսքի Վերադարձը* (լեզուա-

է տեսել նոյնի վերամշակուած հրատարակութիւնը), *Առեղծուածային Փոխաբերութեան Իմացական Նշանագիտութիւնը. Գիրք 1* (2002, ռուսերէն, համահեղինակ՝ Նելլի Խաչատրեան):

Միշէլ Փոլադեանը մահացաւ 2004 թուականի Փետրուարին, Ֆրանսիայում:

Տ. ԶԱՐԵՀ Ս. ԱՐԶ. ԱԶՆԱԽՈՐԵԱՆ
(1947-2004)

Կրօնագէտ աստուածաբան, հայ եկեղեցւոյ ծխակարգի հմուտ, Զարեհ Արք. Ազնաւորեան, աւագանի անունով՝ Սիմաս, ծնած է Պէյրութ, 1947ին: Աշակերտած է Էշրէֆիէի Սրբ. Յակոբ եկեղեցւոյ Եփրեմեան Վարժարանը (ապա՝ վերանուանուած Ազգ. Գէորգ Չաքալպաշեան Բարձրագոյն Վարժարան, այժմ՝ փակուած): 1960ին կ'ընդունուի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանքը, 1963ին կը ձեռնադրուի սարկաւագ, իսկ 1966ին աւարտելով Դպրեվանքը կը ձեռնադրուի աբեղայ: Նոյն տարին կը կարգուի

մայր տաճարի դպրապետ, ապա Դպրեվանքի ներքին տեսչութեան պաշտօնը կը վարէ մինչեւ 1969, միաժամանակ հետեւելով երաժշտական ուսման՝ Լիբանանի Պետական Երաժշտանոցին մէջ: Ան նոյն տարիներուն կրօն, բարոյագիտութիւն եւ հայ եկեղեցւոյ պատմութիւն կը դասաւանդէ Ազգային Լեւոն Եւ Սոֆիա Յակոբեան Քոլէճին մէջ: Կը պաշտօնավարէ նաեւ իբրեւ ուսուցիչ՝ Դպրեվանքի եւ Կաթողիկոսարանի Մեսրոպեան Վարժարանին մէջ: 1969ին կը ստանայ վարդապետական աստիճան, աւարտաճառ ունենալով «Ս. Ներսէս Լամբրոնացի՝ Կեանքը եւ Եկեղեցական Բարեկարգութիւնը» նիւթը: 1969-1972, Հռոմի Արեւելեան Ուսմանց Հիմնարկին մէջ կը հետեւի բարձրագոյն ուսման՝ հայրախօսական աստուածաբանութեան եւ եկեղեցական պատմութեան: 1971ին կը ստանայ Պսակատր Աստուածաբանութեան վկայական: 1972ին կը վերադառնայ վանք ու կը վերստանձնէ տեսուչի իր պաշտօնը, միաժամանակ դասաւանդելով հայերէն եւ վարդապետական աստուածաբանութիւն: Յաջորդող տարիներուն կը սկսի դասաւանդել *Աստուածաշունչի* մեկնութիւն եւ ներածութիւն *Նոր Կտակարանի* նիւթերը: 1975ին, Ս. Ներսէս Ծնորհալի Հայրապետի մահուան ուրբարիւրամեակին առթիւ Գէորգ Գանտահարեանի հետ կը հիմնէ Կաթողիկոսարանի Ծնորհալի երգչախումբը: 1980ին կ'օծուի եպիսկոպոս:

Եղած է Ամբիլիասի Դպրեվանքի, Ազգային Մարտիկեան Վարժարանի եւ Համազգայինի Հայագիտական Հիմնարկի ուսուցիչ: 1975-76ին վարած է Կաթողիկոսարանի *Հասկ* պաշտօնաթերթի եւ *Գլածողի* խմբագրապետութիւնը:

Եղած է անդամ, ապա՝ ատենապետ Կեդրոնական Վարչութեան Կրօնական Ժողովի:

1977-1983 կը պաշտօնակոչուի Կիպրոսի հայոց թեմի առաջնորդութեան, ուր կը նախաձեռնէ *Կիպրոսիայ Տեղեկատու* թերթիկին հրատարակման: Իր օրով կ'աւարտի Նիկոսիոյ հայոց Սրբ. Աստուածածին եկեղեցւոյ եւ առաջնորդարանին կառուցումը: Կիպրոսէն վերադարձին կը ստանձնէ Ճիպէյի Թոշնոց Բոյնի տնօրէնութիւնը, հիմնադիրը կ'ըլլայ Գայիանեանց Միաբանութեան, պատրաստելով նաեւ անոնց կանոնադրութիւնը:

Ունի բազմաթիւ հոգեւոր, քարգմանական, երաժշտական եւ ուսումնասիրական հրատարակութիւններ, ինչպէս՝ *Դիւրին Գրաքար. Ա. Դասագիրք* (Անթիլիաս, 1986), *Դիւրին Գրաքար. Բ. Դասագիրք* (Անթիլիաս, 1987): Յետմահու իրմէ հրատարակուած է *Աստուածաշունչ. Թարգմանութիւն եւ Մերտողութիւն* (Մոնթրէալ, 2004):

Զարեհ Սրբազան աշխատակցած է նաեւ *Հասկ Հայագիտական*ին, ուրկէ իբրեւ առանձնատիպ լոյս տեսած են *Մանր Սրբագրութիւններ ԺԵ. Դարու Կիլիկիոյ Կաթողիկոսաց Ժամանակագրութեան Մէջ* (Անթիլիաս, 1978) եւ *Ինչպէս Կը Կատարուի Սրբացումը Հայ Եկեղեցւոյ Մէջ* (Անթիլիաս, 1983-84) ուսումնասիրութիւնները:

Մինչեւ շուրջ 1970ականներու աւարտը Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ շարականային նոթատետրերու մեծ մասը ձեռագիր էր. անոնք մասունքի պէս ձեռքէ-ձեռք կ'անցնէին, կ'ընդօրինակուէին եւ յատուկ գեհունակութիւն կը պատճառէին բոլոր այն սարկաւազներուն եւ դպրապետներուն որոնց շարականային ձեռագիր հաւաքածոները առաւելագոյնս կը մատչէին ամբողջականութեան: Դժուար էր այդ ձեռագրերը վստահիլ ուրիշին, որուն քով պէտք էր մնային ամիսներով՝ մինչեւ ամբողջական ընդօրինակում:

Ահա, ի տես այս կացութեան է որ կը տպուի *Սուրբ Պսակի Երգեցողութիւն* ձայնագրեալ հատորը (Անթիլիաս, 1980), որուն “Բացատրական”ին մէջ Զարեհ Վարդապետ արժեւորելով հայ եկեղեցական շարականները եւ արդարօրէն պարծանք պատճառող գանձարան մը նկատելով գանոնք, կը նշէ՝ թէ այդ գանձարանը, սակայն “մեր ժողովուրդին կը ներկայանայ ցնցոտիներու մէջ...”: Երիտասարդ վարդապետը տեսնելով “հոգեվարք ապրող մեր շարականները”, որոնք “խաթարուած, աղճատուած եւ անշքացած, յաճախ շինծու, քմահաճօրէն այլանդակուած, բուն եղանակներուն հետ ամէն կապ խզած” ձեւով կ'երգուին, եւ ի տես տիրող ոչ-միատեսակ երգեցողութեան, այս գիրքով ցանկութիւն կը յայտնէ որ՝ “մեր եկեղեցիներէն ներս պսակի շարականներուն երգեցողութիւնը միաձեռն դառնայ այսուհետեւ”: Այսօր վարդապետին “ցանկութիւն”ը իրականութիւն դարձած է արդէն: Եւ ոչ միայն այսօր՝ տեսիլքէն քսանհինգ տարիներ ետք, այլ դեռ տասնամեակ մը առաջ այդպէս եղած էր արդէն: Եւ ոչ միայն Ս. Պսակի երգեցողութիւնը, այլ ընդհանրապէս եկեղեցական ամբողջ երգեցողութիւնը: Վերոյիշեալ գիրքին կը յաջորդեն *Ձայնագրեալ Շարական Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Ա. Մեծ Պահոց Կիրակիներ* (Անթիլիաս, 1981), *Բ. Աւագ Շաբաթ*, (Անթիլիաս, 1984), եւ *Գ. Աւագ Օրհնութիւններ*:

Յինանց եւ Հասարակ Կիրակիներու (Անթիլիաս, 1985) եւ՝ *Մեղեդիներ, Տաղեր եւ Գանձեր Հայաստանեայց Եկեղեցոյ* (Անթիլիաս, 1990) հատորները: Ա. հատորի “Յառաջաբան”ին մէջ, Զարեհ Սրբազան եւ Օշական Վարդապետ (Բ. եւ Գ. հատորներում՝ Ծայրագոյն Վարդապետ) “իր տեսակին մէջ առաջինը հանդիսացող առաջադրութիւն” կը նկատեն ծրագիրը որ կը նպատակադրէր՝ “յառաջիկայ տարիներու ընթացքին յոյս պիտի ընծայենք մեր եկեղեցոյ բոլոր շարականները՝ առանձին հատորներով, միութեամբ բաժանումներով եւ յատուկ խնամքով պատրաստուած”: Նպատակը յստակ էր՝ երոպական ձայնագրութեամբ տարածել, մատչելի դարձնել շարականները, կանոնաւորել եւ կորուստ-մոռացումէ փրկել զանոնք, յուսալով որ հատորները շարականներու երգեցողութեան միատեսակութիւն կը ստեղծեն ժամանակի ընթացքին: Շարականներու ձայնագրութեան իբրեւ սկզբնաղբիւր ծառայած են Անթիլիասի մայրավանքին մէջ ձայնագրութեամբ պահուած կամ բերանացի երգուող եղանակները, որոնք “սրբագրուած եւ բաղդատուած են” 1934ին Եղիա Տնտեսեանի հրատարակած *Շարական Ձայնագրեալ* եւ 1875ին Նիկողայոս Թաշճեանի հրատարակած *Ձայնագրեալ Շարական Հոգեւոր Երգոց* հատորներուն հետ: Կատարուած են մասնական փոփոխութիւններ”:

Հաւանաբար, հրատարակչական այս նախաձեռնութիւնը կու գար իբրեւ արդիւնք այն ընդունելութեան որ ունեցած էին *Երգեցողութիւնք Սրբոյ Պատարագի Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցոյ* (Վասն Քառածայն Խառն Խմբի), (Անթիլիաս, 1974), եւ *Երգեցողութիւնք Սրբոյ Պատարագի Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցոյ* (Վասն Քառածայն Արական Խմբի), (Անթիլիաս, 1974) գոյգ հատորները, որոնցմէ Ա.ը Զարեհ Վարդապետի կողմէ դաշնաւորեալ վերահրատարակութիւնն էր Մակար Եկմալեանի *Լայփցիկի* մէջ 1896ին հրատարակած հատորին, ուր ան կատարած էր “կարգ մը ամբողջացումներ”, եւ կամ փոխարինած կարգ մը հատուածներ՝ “իրենց տարբերակներով”, իսկ երկրորդը՝ Կոմիտաս Վարդապետի պատարագն էր՝ “Վերատեսեալ ի ձեռն Վարդան Սարգսեանի”: Վերոյիշեալ չորս հատորներու հրատարակման շրջանին, միջանկեալ, 1983ին, Զարեհ Սրբազան կը հրատարակէ *Կիրակնուտքի Երգեր Կանոնագրութիւնք եւ Ալեկուք Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցոյ* հատորը (Նիկոսիա, 1983), ուր տեղ գտած միութեւրը ինք հաւաքած, կազմած/մեքենագրած եւ լրացուցած է:

Յօրինողական բնոյթի իր ստեղծագործութիւններուն շարքին են՝ *Ալեկուիա* (Անթիլիաս, 1975), Նահապետ Ռուսինեանի նշանաւոր բանաստեղծութեան դաշնաւորումը՝ *Կիլիկիա (Խառն Խումբի Համար)* (Անթիլիաս, 1977), *Շարական Ապրիլեան Նահատակաց* (Անթիլիաս, 1990: Այս յօրինումը ընդունաւ իր Հայկական Յեղասպանութեան 75ամեակին առթիւ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցոյ նուիրապետական գերագոյն երկու գահակալներուն միացեալ հաղորդագրութեան, որով աշխատանքներ պիտի տարուէին սրբադասելու համար Եղեռնի նահատակները), *Հոգիի Երգեր, Ա. շարք, Հոգեւոր Խմբերգներ Քառածայն Խումբի Համար*, եւ տարբեր տարիներ

րու, մանուկներու համար իր յօրինած 15 երգերու փունջը՝ *Երգեցեք Միշտ Մանուկներ* (Անթիլիաս, 1995):

Սրբազանին վաստակը մեծ է նաեւ Հայ Եկեղեցւոյ արարողական եւ ծիսական ժառանգութեանց հաւաքման, համադրման եւ հրատարակութեան աշխատանքին մէջ: Ան աշխարհաբար հրատարակած է շուրջ տասնեակ մը ծիսակարգի հատորներ, ինչպէս՝ *Կարգ Ժառանգաւորներու Չեռնաղորութեան Ըստ Կարգաւորութեան Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ եւ Կարգ Կիսատարկաւագներու եւ Սարկաւագներու Չեռնաղորութեան Ըստ Կարգաւորութեան Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ* մեքենագիր գրքոյկները (Նիկոսիա, 1981), մինչ գրաբար եւ աշխարհաբար զուգադրութեամբ հրատարակած է՝ *Կանոն Չեռնաղորութեան եւ Օծման Կաթողիկոսի* (Անթիլիաս, 1995), *Կանոն Սուրբ Միտոնի Օրհնութեան* (Անթիլիաս, 1996, 2001), *Օրհնութեան Կարգ Եկեղեցւոյ Որմանկարներու եւ Պատկերներու Տէրունի եւ Սրբոց* (Անթիլիաս, 1996), *Աղօթք եւ Արարողութիւն Ս. Հռիփսիմեան Կոյսերու Տօնին Առիթով* (Անթիլիաս, 1996), *Կանոն Չեռնաղորութեան եւ Օծման Եպիսկոպոսի* (Անթիլիաս, 1997), *Կանոն Չեռնաղորութեան Քահանայի եւ Օրհնութեան Վեղարի Ըստ Կարգաւորութեան Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ* (Անթիլիաս, 2003) եւ *Կոչումն եւ Օրհնութիւն Կրօնատրուհեաց* (Անթիլիաս, 2000) ծիսագիրքը:

Անոր վաստակը մեծ է Կաթողիկոսութեան քրիստոնէական դաստիարակութեան դերակատարումի կազմակերպման ու ծաւալման մէջ: Այս առնչութեամբ ան հրատարակած է *Պահեցողութիւնը՝ Յաղթանակ Մեղքի. Ժամանակավրէյ Բանե՞ր* (Անթիլիաս, 1979) եւ *Իմ Աղօթագիրքս* (Անթիլիաս, 1994, որ 1999ին ունեցած է իր 7րդ “բարեփոխում” վերահրատարակութիւնը) երկերը: Ան եղած է անյողդող՝ աղանդաւորականութեան դէմ, այս առնչութեամբ հրատարակելով՝ *Եհովայի Վկանե՞ր Թէ՛ Ստորեան Վկաներ* (Անթիլիաս, 1991), *Եհովայի Վկաներու Այլափոխուած Աստուածաշունչը* (Անթիլիաս, 1992), *Ամենասուրբ Երրորդութիւն. Պատասխան Եհովայի Վկաներուն* (Անթիլիաս, 1993), որոնք մաս կը կազմեն իր *Ճշմարտութիւնը Եհովայի Վկաներուն Մասին* անտիպ աշխատութեան: Ան կազմած եւ հրատարակած է Կաթողիկոսարանի 1972-1981 շրջանի *Գրպանի Օրացոյցները*, ինչպէս նաեւ 1972-2002ի *Յուշատետրերը*:

Հայ Եկեղեցւոյ արարողութեանց ժողովրդականացումը, անոնց մատչելիութիւնը ժողովուրդին՝ մնայուն մտասերեռումը կը թուին եղած ըլլալ հանգուցեալ Սրբազանին. արդարեւ, եկեղեցական նոթատետրերու տպագիր տարածմամբ, ծիսակարգերու համադրման եւ աշխարհաբար հրատարակման կողմին ան 1999ին կը հրատարակէ *Խորհրդատետր Սրբազան Պատարագի գիրքը՝* գրաբար եւ աշխարհաբար զուգադրութեամբ: Նոյն ոճը կ’որդեգրէ ան *Ժամագիրք Արեւագալի եւ Հսկումի*ն պարագային (Անթիլիաս, 2003):

Վերջին քսան տարիներուն, Ջաբեհ Սրբազան նուիրում էր մանաւանդ *Աստուածաշունչի* արդի արեւմտահայերէնի քարգմանութեան: *Աստուածաշունչի* սոյն քարգմանութեան սկիզբը հանդիսացաւ 1980 թուականը: Թարգ-

մանությունն յանձնախումբը կը բաղկանար Ջարեհ Սրբազան Ազնաուրեան-Օշական Վարդապետ Չոլոյեան (այժմ Արքեպիսկոպոս)-Վերապատուելի Դոկտ. Մանուէլ Դինպաշեան եռեակէն: Սկիզբէն եւեթ որոշուած էր թարգմանել *Հին եւ Նոր Կտակարանները*, սկսելով *Նոր Կտակարանէն*: *Նոր Կտակարանը* աշխարհաբար թարգմանութիւնը աւարտեցաւ եւ աշխարհաբար այս թարգմանութեամբ *Աստուածաշունչը* առաջին անգամ հրատարակուեցաւ 1993ին: Նոյնը տարբեր կազմով տպուեցաւ 1996ին եւ 2002ին: Նոր Կտակարանը ամբողջութեամբ վերածուեցաւ արեւելահայերէնի, հսկողութեամբը Ջարեհ եւ Օշական արքեպիսկոպոսներուն եւ վրածումովը Դաւիթ Կիւրճինեանի, եւ հրատարակուեցաւ քանի մը անգամ, Հայաստանի մէջ:

Նոր Կտակարանը աւարտելէն ետք, նոյն տարին իսկ, թարգմանիչները անցան *Հին Կտակարանի* թարգմանութեան: Ըստ ծրագրի, Հնգամատեանն ու Պատմական գիրքերը պիտի թարգմանէր Օշական Սրբազան, Մարգարէութիւններն ու բանաստեղծական գիրքերը՝ Ջարեհ Սրբազան, մինչ Վերապատուելի Դինպաշեան միւրքերը պիտի բաղդատէր Եբրայերէն բնագրին:

Հին Կտակարանէն թարգմանուած առաջին գիրքը *Սաղմոսացն* էր, որ լոյս տեսաւ 2002ին: Ըստ ծրագրի, *Առակաց* գիրքը հրատարակութեան պիտի տրուէր 2003ի ամառը, սակայն Ջարեհ Սրբազանի վաղաժամ մահը չիրականացուց ծրագիրը: Ներկայիս, գրեթէ վերջնական վիճակի մէջ են *Առակաց, Ժողովողի* գիրքերը եւ Հնգամատեանը:

Ջարեհ Սրբազան գեղազէտ թարգմանիչ մըն էր: Ան թարգմանութեան ամեն մէկ բառին վրայ երկար կը մտածէր: Առաջարկ մը կ'ընդունէր միայն եթէ համոզուէր: Երբ հարցում ուղղուէր իր թարգմանութեան մասին, իր կատարած վերլուծումները մէջտեղ կը դնէր եւ կը բացատրէր թէ ինչու այդպէս թարգմանած է: Դրամ, ժամանակ եւ հանգիստ իր բառարանին մէջ գոյութիւն չունէին, կարեւորը թարգմանութեան ճիշդ եւ լաւ ըլլալն էր:

Ան աստուածատուր կարողութիւնը ունէր ճիշդ բառը գտնելու եւ զայն իր տեղը շիտակ կերպով գործածելու: Շատ դիւրութեամբ կրնար մէկ բնագրային բառը ամեն տեղ միեւնոյն հոմանիշով յարատեւ կերպով թարգմանել. սակայն ան գիտէր որ ամեն բառ իր մէջ ունի զանազան իմաստային բաղկացուցիչներ (components of meaning), եւ բառը իր իմաստը կը ստանար, ոչ թէ բառարանին մէջ նշուած իմաստներէն՝ այլ նախադասութեան մէջ իր ունեցած կապակցութենէն (context):

Ջարեհ Սրբազան բառին բովանդակ առումով Աստուծոյ ծառան էր: Քրիստոսի պատգամները իր կեանքն էին, բարութեամբ, համեստութեամբ, քաղցրութեամբ եւ սիրով լեցուն: Իսկ իր ինքնութիւնը՝ սրբութիւնն էր: Նւիրուած եկեղեցիին եւ ազգին՝ իր լաւագոյնը տալու միշտ պատրաստ էր: Ունէր համոզումներ եւ սկզբունքներ, եւ հեշտ բան չէր զինք տարհանուել:

Հոգեւոր Ջարեհ Ս. Արք. Ազնաուրեան վախճանեցաւ 30 Ապրիլ 2004ին, Անթիլիասի մայրավանքին մէջ:

ՎԵՐ. ՍԱՆՈՒԷԼ ԴԻՆՊԱՇԵԱՆ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ

ՍԱՆԴՐՕ ԲԷՀԲՈՒԴԵԱՆ

(1934 - 2004)

Պատմաբան եւ արխիւագէտ Սանդրօ Արտաշէսի Բէիքուղեան ծնած է Ատրպէյճանի կազմին մէջ գտնուող, այդ ժամանակ հայահոծ Նուխի (ներկայիս՝ Շաքի) քաղաքը, 18 Հոկտեմբեր 1934ին:

Բէիքուղեան իր նախնական ու միջնակարգ կրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին մէջ: 1953ին ընդունուած է Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր Դնժարանը, զոր գերազանց վկայականով ատարած է 1959ին, այդ միջոցին՝ 1957ին ձեռնադրուելով աւագ սարկաւագ: Աւելի ուշ՝ 1968ին Բէիքուղեան ատարած է Երեւանի Պետական Համալսարանի Բանասիրական Ֆակուլտետի հեռակայ բաժանմունքը:

Բէիքուղեանի աշխատանքային կենսագրութիւնը սերտօրէն առնչուած է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հետ, սկսելով որպէս *Էջմիածին* պաշտօնաթերքի քարտուղար եւ Հոգեւոր Դնժարանի գրադարանի վարիչ: Յետագային, ան երկար տարիներ ղեկավարած է Հոգեւոր Դնժարանի շրջանաւարտներու ատարածառեր, իսկ 1990էն ետք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութիւն դասաւանդած է Սեւանի նորաբաց Վազգէնեան Հոգեւոր Դպրանոցին մէջ: 29 Հոկտեմբեր 2002ին, Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Բէիքուղեանը պարգևատրած է «Ս. Սահակ-Ս. Մեսրոպ» պատուոյ շքանշանով:

Բեղուն եղած է նաեւ Բէիքուղեանի գործունեութիւնը Հայաստանի պետական հիմնարկութիւններէն մերս: Սկիզբը աշխատած է որպէս «Լոյս» Հրատարակչութեան խմբագիր: 1960ին աշխատանքի անցած է Հայաստանի արխիւային համակարգէն մերս, նախ՝ որպէս գիտաշխատող, իսկ այնուհետեւ՝ բաժնի վարիչ: 1973ին նշանակուած է նորաստեղծ Հայ Պարբերական Մամուլի Պետական Արխիւի (1986էն՝ Գրականութեան, Արուեստի եւ Մամուլի Փաստաթղթերի Պետական Կենտրոնական Արխիւ) տնօրէն, եւ այդ պաշտօնը վարած է մինչեւ մահը:

Բէիքուղեան 1957էն սկսեալ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութեան եւ վերջինիս ականաւոր դէմքերուն մասին բազմաթիւ յօդուածներ հրատարակած է *Էջմիածին* պաշտօնաթերքին մէջ: Հայաստանի եւ Սփիւռքի պարբերականներուն մէջ տպագրուած Բէիքուղեանի գիտահետազօտական, հրապարակախօսական, բանասիրական եւ արխիւագիտական ուսումնասիրութիւններն ու յօդուածները 100է աւելի են: Ունի նաեւ առանձին հրատարակուած արխիւագիտական ու մատենագիտական հատորներ:

Այսուհանդերձ, արդի հայագիտութեան բնագաւառէն մերս Բէիքուղեանի կարեւորագոյն ներդրումը *Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցւոյ Պատմութեան* հատորաշարքն է: Բէիքուղեան 1994ին *Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցւոյ Պատմութեան (1921-1938 թթ.)* խորագրով անդրանիկ ժողովածու մը հրատարակեց Երեւանի մէջ, ուր հաւաքուած էին Հայաստանի մէջ խորհրդային իշխանութեան առաջին տարիներուն եւ ստալինեան վարչակարգի կողմէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դէմ սանձազերծուած հալածանքները փաստագրող սկզբնաղբիւրներ:

Յետագային, այս ծրագիրը ընդլայնեցաւ եւ նոյնանուն ընդհանուր խորագրի տակ Բէիքուղեանի կենդանութեան օրօք լոյս տեսան ինն այլ ժողովածուներ՝ *Խորեն Ա Մուրադբէկեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (Հոգեւոր Գործունէութիւնը 1901-1938 թթ.)* (1996), *Արտակ Եպիսկոպոս Մմբատեանց (Տաւշեցի). Հոգեւոր, Գրական, Պատմա-Բանասիրական Գործունէութիւնը Եւ Գնդակահարութիւնը 1876-1937 թթ.* (1997), *Տ. Տ. Սահակ Բ Խապայեան Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ 1891-1940 թթ.* (1997), *Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը Առաջին Հանրապետութեան Տարիներին (1918-1920 թթ.)* (1999), *Գէորգ Զ Զորէքեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1938-1955 թթ.)* (1999), *Խրիմեան Հայրիկը Եւ Յարական Բռնապետութիւնը (1903-1907 թթ.)* (2000), *Մատթէոս Բ Իզմիրեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1908-1910 թթ.)* (2001), *Հայ Առաքելական Եկեղեցու Արքայի Թեմը (1813-1933 թթ.)* (2001) եւ *Ներսէս Արքեպիսկոպոս Վարժապետեան Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարք (1837-1884 թթ.)* (2002) խորագիրներով: Այս շարքի ԺԱ. հատորը՝ *Գէորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցի Քերեստեճեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1866-1882). Փաստաթղթերի Եւ Նիւթերի Ժողովածու* խորագրով, լոյս տեսաւ յետմահու՝ 2004ին: Այս վերջին հատորին մէջ, շարքի խմբագիրը՝ Արշակ Մաղոյեան կը տեղեկացնէ թէ նոյնատիպ երեք հատորներ եւս հրատարակութեան փուլին մէջ են՝ Գէորգ Ե. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեանի եւ Տիրան Արքեպիսկոպոս Ներսոյեանի մասին վաւերագրերով:

Հակառակ այս շարքի հրատարակութեան ընթացքին նկատելի որոշ փոթկոտորեան, որու հետեւանքով որոշ վաւերագրեր տեղադրուած են սխալ կամ տպագրուած են աւելի քան մէկ անգամ, կան անճիշդ վերծանումներ, անբաւարար են ծանօթագրութիւններն ու ցանկերը, անուրանալի է, որ հրատարակուած ու տակաւին հրատարակուելիք ժողովածուները մեծապէս կը հեշտացնեն աշխատանքը ԺԹ. դարու երկրորդ եւ Ի. դարու առաջին կիսու պատմութեամբ հետաքրքրուած այն հայագէտներուն, որոնք ի վիճակի չեն իրաքանչիւր առիթով Երեւանի արխիւները այցելելու՝ որեւէ փաստաթուղթ ստուգելու համար: Այդ իմաստով կարելի է միայն շնորհակալ ըլլալ շարքի հրատարակութեան նիւթական կողմը ապահոված հովանաւորներուն՝ հոգեւոյն Մեսրոպ Արք. Աշճեանին ու վերջինիս բարեկամներուն, Արցախի թեմի առաջնորդարանին, Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի Հայաստանեան Գրասենեակին ու Գալուստ Կիլիպէնկեան Հիմնարկին:

Բէիքուղեան մահացած է 5 Յունիս 2004ին:

ԱՐԱ ՍԱՆՃԵԱՆ

ԲԱՐԿԵՆ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ (1912–2004)

Պատմաբան, հնագետ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր եւ 1974ից Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիայի ակադեմիկոս Բարկեն Նիկողայի Առաքելեանը ծնունդ է 1912ին, Արմաիրի Մրգաշատ գիւղում:

1938ին աւարտել է Երեւանի Պետական Համալսարանի Պատմութեան Բաժինը, 1940ին՝ ԽՍՀՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական Մասնաճիւղի (Արմֆան) Պատմութեան Ինստիտուտի ասպիրանտուրան: 1941ին պաշտպանել է հայ միջնադարեան պատկերաքանդակներին նուիրուած թեկնածուական ատենախօսութիւն: 1942ին զօրակոչուել է բանակ եւ մինչեւ 1945ը մասնակցել է Բ. Աշխարհամարտի ընթացքում մղուած մարտերին: Զօրացուելուց յետոյ վերադառնալով Երեւան՝ զբաղուել է Հայաստանի պատմութեան եւ հնագիտութեան, միջնադարեան քաղաքների եւ արհեստների, հայ հին մշակոյթի եւ արուեստի գիտական ուսումնասիրութեամբ: 1949ից վարել է Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիայի Պատմութեան Ինստիտուտի Հնագիտութեան եւ Վիճագրութեան Բաժինը:

Առաքելեանը երկար տարիներ ղեկավարել է Գառնիի, Արմաիրի, հին Արտաշատի հնագիտական պեղումների աշխատանքները: Նա գիտութեան տաղանդաւոր կազմակերպիչ էր: Նրա այդ յատկանիշը յատկապէս վառ դրսեւորուեց 1959ից սկսեալ, երբ ստանձնեց Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիայում իր իսկ հիմնադրուած Հնագիտութեան եւ Ազգագրութեան Ինստիտուտի տնօրէնի պաշտօնը: Նրա ջանքերով այդ Ինստիտուտը վերածուեց գիտական հեղինակաւոր կենտրոնի՝ ձեռք բերելով նաեւ միջազգային ճանաչում: 1957ին նրան շնորհուել է պրոֆեսորի կոչում:

1964ին Առաքելեանը պաշտպանել է ատենախօսութիւն՝ «Քաղաքները եւ Արհեստները Հայաստանում IX-XIII Դարերում» թեմայով եւ արժանացել պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճանի:

1982–1990 Բարկեն Առաքելեանը ղեկավարել է Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիայի Պատմութեան եւ Տնտեսագիտութեան Բաժանմունքի աշխատանքները՝ լիովի դրսեւորելով գիտութեան հմուտ կազմակերպչի իր կարողութիւնները:

Հեղինակել է աւելի քան 120 գիտական աշխատութիւն: Նրա պատմագիտական մենագրութիւններից յատկապէս նշելի է *Քաղաքները եւ Արհեստները Հայաստանում IX-XIII Դարերում* աշխատութիւնը (հատոր 1-2, Երեւան, 1958, 1964), որտեղ սկզբնաղբիւրների լայն յենքի վրայ ներկայացրել է հին Հայաստանի քաղաքների եւ արհեստների զարգացման օրինաչափութիւնները: Առանձին գրքերով լոյս է ընծայել նաեւ *Միգրացիոն Տեսութիւնը եւ Հայ Ժողովրդի Առաջացման Հարցերը* (1948), *Հայկական Պատկերաքանդակները IV-VII Դարերում* (1949), *Գառնի, 1949–1956 թթ. Պեղումների Արդիւնքները Միջին Դարեր* (1962, համահեղինակ՝ Գրիգոր Կարախանեան), *Հին Արտաշատ* (1975), *Ակնարկներ Հին Հայաստանի Արուեստի Պատմութեան*

մ.թ.ա. VI դ.–մ.թ. III դ., (1976), Ուրարտու–Հայաստան (1988, համահեղինակ-ներ՝ Գեորգ Ջահուկեան, Գագիկ Սարգսեան) աշխատությունները: Մասնակ-ցել է Հայ Ժողովրդի Պատմության ակադեմիական ութհատորեակի հրատա-րակութեան ստեղծմանը, եղել միջնակարգ դպրոցի 7-8րդ դասարանների Հայ Ժողովրդի Պատմության դասագրքի հեղինակներից:

Առաքելեանն աճեցրել է հնագետ-պատմաբանների բազմաթիւ կադրեր: Նա երկար տարիներ գլխավորել է Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիա-յի Մշակույթի Եւ Յուշարձանների Պահպանութեան Գիտամեթոդական Խոր-հուրդը: Մինչեւ իր մահը նա մնացել է Հնագիտութեան Եւ Ազգագրութեան Ինստիտուտի պատուաւոր տնօրէն եւ մի քանի գիտական խորհուրդների ան-դամ: Առաքելեանը արժանացել է ՀԽՍՀ պետական մրցանակի:

Բաբկէն Առաքելեանն իր մահկանացուն կնքեց 2004 թուականի Օգոստո-սի 16ին:

ՎՐԷԺ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԿԱՍՍԱՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ (1910–2004)

Գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ուսուցչապետ Կամսար Գրիգորեանը (Տէր-Գրիգորեան) ծնուել է 1911ի Ապրիլի 14ին, Ջա-ւախքի Գանձա (այժմ՝ Վրաստանի Նինոծմինդայի շրջանում) գիւղում: Վա-հան Տէրեանի Ներսէս եղբոր որդին էր: Ողջ կեանքում Կամսար Գրիգորեանի յիշողութեան մէջ վառ է մնացել բանաստեղծ հորեղբոր կերպարը, որին տեսել է մէկ անգամ, նրա՝ հայրենի գիւղ կատարած վերջին այցի ժամանակ:

1927ին աւարտել է Թիֆլիսի 86րդ հայկական դպրոցը: 1927-1928ին աշ-խատել է Վրաստանի Ծալկայի շրջանի Ղուշի գիւղում որպէս դպրոցի վարիչ, 1929-1930ին հասարակագիտութիւն է դասաւանդել Թիֆլիսի հայկական դպրոցներում: 1929-1940 աշխատակցել է Պրոլետար, Գրական Թերթ, Թիֆ-լիսի ռուսերէն Մոլոդոյ Լենինէց (Երիտասարդ Լենինեան) եւ Երեւանի Կոմու-նիստ ռուսերէն թերթերին (Գ. Կամսար ծածկանումբ): 1929-1931ին եղել է Վրաստանի Պրոլետարական Գրողների Ընկերակցութեան անդամ, Հայ Երի-տասարդ Գրողների Բաժնի պատասխանատու քարտուղար, Վրաստանի Շարժանկարի Արդիւնաբերութեան Գեղարուեստական-Քաղաքական Խոր-հրդի անդամ: 1931ին ուսանել է Երեւանի Մանկավարժական Ինստիտուտում, այնուիւետեւ ուսումը շարունակել Լենինգրադում (այժմ՝ Պետերբուրգ): 1935-1939 որպէս կրտսեր գիտաշխատող աշխատել է ԽՍՀՄ Գիտությունների Ա-կադեմիայի Ռուս Գրականութեան Հաստատութիւնում (Լենինգրադի Պուշ-կինեան տուն), 1939-1941ին եղել է նոյն հաստատութեան աւագ գիտաշխա-տող: 1939ին պաշտպանել է գիտական թեզ՝ «Մ. Ե. Սալտիկով-Շչեդրինի Գրական Հայեացքները» թեմայով եւ արժանացել բանասիրութեան թեկնա-

ծուի աստիճանի, իսկ 1955ին՝ բանասիրական գիտությունների դոկտորի աստիճանի՝ «Ռուս-Հայկական Գրական Եւ Մշակութային Փոխյարաբերությունների Պատմությունից (10րդ դ.-20րդ դ. Սկիզբ)» ատենախօսության համար: 1941-1946 ծառայել է խորհրդային բանակում, մասնակցել Բ. Աշխարհամարտին: 1946-1965 եղել է ԽՍՀՄ ԳԱ Ռուս Գրականության Հաստատության առաջ գիտաշխատող, 1966-1970՝ նույն հաստատության փոխտնօրեն, 1971-1980ին՝ առաջ գիտաշխատող: 1980ին նշանակուել է Պուշկինեան Տան ձեռագրերի վարիչ:

Ռուսերեն լոյս են տեսել Կամսար Գրիգորեանի *Յովհաննէս Թումանեան* (Լենինգրադ, 1950, 1953, Երեւան, 1969), *Աւետիք Իսահակեան. Ստեղծագործութեան Ակնարկ* (Մոսկուա, 1954), *Աւետիք Իսահակեանի Ստեղծագործական Ուղին* (Մոսկուա, 1963, Երեւան, 1975), *Վահան Տէրեան. Կեանքի Եւ Ստեղծագործութեան Ակնարկ* (Մոսկուա, 1957, Լենինգրադ, 1985), *Վ. Եա. Բրիտսովը Եւ Հայ Պոեզիան* (Մոսկուա, 1962), *Հայաստանը Ռուս Գրականության Եւ Գեղանկարչության Մէջ. 18րդ դ.-19րդ դ. Առաջին Կէս* (Երեւան, 1962), *Մ. Ե. Սալտիկով-Շչեդրինի Պարոնայք Գոյովներ վէպը* (Լենինգրադ, 1962), *Լերմոնտովը Եւ Վիպապաշտությունը* (Լենինգրադ, 1964), *Միքայէլ Նալբանդեան* (Լենինգրադ, 1966), *Ռուս-Հայկական Գրական Եւ Մշակութային Փոխյարաբերությունների Պատմությունից (10րդ դ.-20րդ դ. Սկիզբ)* (Երեւան, 1974), *Լերմոնտովը Եւ Նրա Մեր Ժամանակի Հերոսը Վէպը* (Լենինգրադ, 1975) գրքերը: Տպագրութեան է պատրաստել Թումանեանի, Իսահակեանի, Տէրեանի եւ Ալեքսանդր Մատուրեանի երկերի ռուսերեն հրատարակությունները, կազմել *Ասա Ինձ, Հօր Արաքս* հայ բանաստեղծության ռուսերեն ժողովածուն դպրոցականների համար (Լենինգրադ, 1984): Նա *Հայ Գրականությունը Ռուսերեն Թարգմանություններում (1786-1917)* ռուսերեն մատենագիտության (Երեւան, 1969) կազմողը եւ նախաբանի հեղինակն էր: Պատրաստել է Պետերբուրգում ապրած հայ հասարակական-քաղաքական գործիչ Յարութիւն Արարատեանի (1774-1831)՝ 1831ին լոյս տեսած ինքնակենսագրութեան ռուսերեն թարգմանութեան նոր հրատարակությունը (*Արտեմի Արարատսկու Կեանքը (Ինքնակենսագրական Վէպ)*, Լենինգրադ, 1980):

Երեւանում հայերեն լոյս են տեսել Գրիգորեանի *Եան Ռայնիսը Հայ Ժողովրդի Եւ Հայ Գրականության Մասին* (1954), *Վահան Տէրեան (Կեանքն Ու Գործունէությունը)* (1956), *Վալերի Բրիտսովը Եւ Հայ Պոեզիան* (1959), *Սալտիկով-Շչեդրին* (1960), *Եան Ռայնիս* (1965) եւ *Վահան Տէրեան* (1983) գրքերը:

Կամսար Գրիգորեանը տարիների ջերմ բարեկամութեամբ կապուած է եղել Աւետիք Իսահակեանի, Հրաչեայ Աճառեանի, ռուս բանաստեղծուի Աննա Ախմատովայի հետ, մամակագրություն ունեցել նրանց հետ: Մասնակցել է Համեմատական Գրականագիտութեան Միջազգային Ընկերակցութեան Տրդ (Բեկգրադ, 1966) եւ ճրդ (Բորդո, 1970) գիտաժողովներին: Պարգևատրուել է «Ժողովուրդների Բարեկամութեան» (1981) եւ «Կարմիր Աստղ»ի շքանշաններով:

Կամսար Գրիգորեանը վախճանուեց 2004ի ամռանը, Սանկտ-Պետերբուրգում:

ԱՐԾՈՒԻ ԲԱԽՉԻՆԵԱՆ

Տ. ՎԱՐԴԱՆ Ս. ԱՐՔ. ՏԵՄԻՐՇԵԱՆ

(1939 - 2004)

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միաբան, բանասէր Գերշ. Տ. Վարդան (աւագանի անունով՝ Յովսէփ) Ս. Արք. Տեմիրճեան ծնած է Պէյրութ, 20 Ապրիլ 1939ին:

Տեմիրճեան իր նախնական կրթութիւնը ստացած է ծննդավայրի Էշրեֆիէ թաղամասի Եփրեմեան Ազգային Վարժարանին մէջ՝ 1946-52ին, իսկ 1952-57 ուսանած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանքէն ներս: 1958-61 հետեւած է Պէյրութի Յիսուսեան Հայրերու Սէն Ժոզէֆ Համալսարանի աստուածաբանութեան եւ իմաստասիրութեան դասընթացներուն:

Տեմիրճեան 4 Նոյեմբեր 1956ին ձեռնադրուած է սարկաւազ, 2 Յունիս 1957ին՝ աբեղայ: 18 Հոկտեմբեր 1959ին ստացած է վարդապետական աստիճան՝ ներկայացնել ետք «Յուցակ Ձեռագրաց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան» խորագրով աւարտաճառ: 13 Յունիս 1965ին ստացած է ծայրագոյն վարդապետի աստիճան, իսկ 30 Հոկտեմբեր 1977ին ձեռնադրուած է օծուած է եպիսկոպոս: 26 Մարտ 1995ին, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Գարեգին Բ. կաթողիկոսը անոր շնորհած է արքութեան պատիւ եւ տիտղոս:

Անթիլիասի մայրավանքէն ներս՝ կուսակրօնութիւնն ընդունելէ ետք, Տեմիրճեան մինչեւ 1963 յաջորդաբար եղած է տպարանի ու գրատան տեսուչ, ինչպէս նաեւ 1961-63ին՝ Հայաստանեայց Եկեղեցոյ Կիրակնօրեայ դպրոցներու վարիչ-տնօրէն՝ այդ ընթացքին՝ 1961ին հիմնելով *Դրագարկ* պաշտօնաթերթը: Միաժամանակ ան զբաղած է ուսուցչութեամբ: 1963-69 Տեմիրճեան եղած է Ատրպատականի հայոց թեմի առաջնորդ: Իր օրով կատարուած է բացումը Թաւրիզի Սահակեան Օրիորդաց Միջնակարգ Վարժարանին ու Մելիք-Թանգեան Թանգարանին, կառուցում են այլ ազգապատկան շինութիւններ: Թաւրիզի մէջ 1964-67 խմբագրած է Եկեղեցասէր Կանանց Միութեան *Դրագարկ* պարբերաթերթը:

1969-71 Տեմիրճեան վարած է Յունաստանի հայոց թեմի առաջնորդական փոխանորդի պաշտօնը: 1972ին վերադարձած է Անթիլիաս, ուր մինչեւ վախճանումը ստանձնած է վանական զանազան պաշտօններ: Որպէս հիւրընկալ եպիսկոպոս, երկար տարիներ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը ներկայացուցած է լիբանանեան մակարդակի վրայ տեղի ունեցող պետական,

դիւանագիտական, քաղաքական, համայնքային ու կրօնական այլազան ձեռնարկներու եւ հանդիսութիւններու ընթացքին: 1972-80 մաս կազմած է կաթողիկոսութեան Հասկ պաշտօնաթերթի խմբագրութեան: 1982ին խմբագրած է ազգային, եկեղեցագիտական, պատմաքանասիրական ու վիճակագրական ուսումնասիրութիւններ ընդգրկող *Լամբրոն* տարեգիրքի առաջին հատորը: 1982-84 խմբագիրն էր *Նոր Այնքապ* պարբերաթերթին, իսկ 1997էն մինչեւ մահը կը վարէր Անթիլիասի մայրավանքի մատենադարանապետի պաշտօնը:

Տէմիրճեան հեղինակած կամ խմբագրած է շարք մը պատմա-քանասիրական երկեր: Անոնցմէ երկուքը անմիջական արգասիքն են Անթիլիասի կաթողիկոսարանին մէջ հանգրուանած հայերէն գրչագրերը ցուցակագրելու աշխատանքին, զոր՝ Զարեհ Ա. կաթողիկոսի թելադրութեամբ, ան ձեռնարկած էր 1957ին: Առաջինը կը կրէ *Օրագիր Անդրէաս Եւ Թադէոս Արքեպիսկոպոսաց Եւ Պատմութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանոց 1930-1960* (Պէյրութ, 1960) խորագիրը եւ առաջին բաժնով կ'ընդգրկէ Գաղատիոյ մէջ ԺԸ.-ԺԹ. դարերուն պաշտօնավարած երկու առաջնորդներու կողմէ գրի առնուած եւ մինչ այդ անտիպ մնացած սկզբնաղբիւր մը: Գիրքին երկրորդ մասը Անթիլիասի Դպրեվանքին նուիրուած անջատ երկասիրութիւն մըն է: Երկրորդ հատորը նույնպէս հիմնուած է Անթիլիաս հանգրուանած գրչագրերու ընդգրկած անտիպ բնագրերու վրայ եւ խորագրուած է *Տաղասաց Մարտիրոս Արքեպիսկոպոս Ուռօմանեցի. Կեանքն Ու Գործունէութիւնը* (Անթիլիաս, 1974):

Թարիգի մէջ առաջնորդութեան տարիներուն Տէմիրճեան ձեռնարկած է *Դիւան Ատրպատականի Հայոց Պատմութեան* շարքի խմբագրման: Առաջին հատորը լոյս տեսած է Թարիգի մէջ, 1966ին (այս հատորի երկրորդ հրատարակութիւնը՝ յատկեալ նիւթերով, Պէյրութ, 1980ին), իսկ երկրորդէն չորրորդ հատորները՝ Լիբանան, 1974-77ին: Երրորդ հատորը՝ *Յուցակ Ձեռագրաց Թարիգի Մելիք-Թանգեան Ազգային-Եկեղեցական Գրադարանի* (Անթիլիաս, 1977), կ'ընդգրկէ 16 հին ու նորագիտ ձեռագրերու նկարագրութիւն, իսկ չորրորդ հատորի խորագիրն է *Քարտէսներ Հայաստանի Եւ Իրանի. Տեղեկութիւններ Ատրպատականի Մասին. Յօդուածներ* (Պէյրութ, 1977): Տէմիրճեանի գործունէութեան քարիզեան շրջանի արգասիք է նաեւ *Յուշամատենան Ներսէս Մելիք Թանգեան Արքեպիսկոպոսի* (Թեհրան, 1968) հատորը:

Փաստական հարուստ նիւթ կը պարունակէ նաեւ Տէմիրճեանի *Գաւազանագիրք Լիբանանի Եւ Սուրիոյ Հայոց Թեմերու Առաջնորդութեանց* աշխատութիւնը, որու առաջին հատորը լոյս տեսաւ Անթիլիաս, 1980ին: Ան կ'ընդգրկէ Լիբանանի եւ Հալէպի թեմերը, ներառեալ՝ Ճեզիրէի շրջանը: Սոյն հատորին մէջ չէ ներգրասուած Դամասկոսի թեմը, իսկ յետագային երկրորդ հատոր մը լոյս չտեսաւ: Տէմիրճեանի քանասիրական կարեւոր աշխատութիւններէն վերջինը՝ իր խմբագրած *Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Ս. Աթողի Երան. Տ. Բարգէն Աթոռակից Կաթողիկոս Կիլէէսէրեանին (1868-1936) Անտիպ Նամակները, Ուղղուած Վիեննական Միսիթարեան Հայրերուն (1895-1936)* հատորն է, որ լոյս տեսաւ Անթիլիաս, 1996ին:

Տեմիրճեանի գրական ժառանգութեան մաս կը կազմեն նաեւ *Ս. Վարդան Այսօմ* (Պէյրութ, 1967), *Պատմագիրք Պօղոս եւ Մարի Նաճարեաններու* (Պէյրութ, 1974), *Ծաղկեփունջ Քարոզներու եւ Ուսումնասիրութիւններու* (Պէյրութ, 1981), ինչպէս նաեւ *Դիմաստուերներ. Ազգային Եկեղեցական Կերպարներ* (Պէյրութ, 1983) հատորները:

Առանձին հատորներով լոյս տեսած վերոյիշեալ երկասիրութիւններուն կարեւոր մասի նախնական տարբերակները, ինչպէս նաեւ Տեմիրճեանի այլ մանր բանասիրական պրպտումները լոյս տեսած են *Հասկի մէջ*: Սրբազանը այլազան յօդուածներով եւ ուսումնասիրութիւններով աշխատակցած է նաեւ ասիւոքահայ շարք մը այլ պարբերականներու՝ *Ազդակ*, *Այգ*, *Արարատ*, *Սփիւռք*, *Նայիրի*, *Դրագարկ*, *Գլածոր*, *Նոր Այնթապ* (բոլորն ալ՝ Պէյրութ), *Ալիք* (Թեհրան), *Արեւելք* (Հալէպ), *Յուսաբեր* (Գահիրէ), *Ազատ Օր* (Աթէնք), *Յառաջ* (Փարիզ), *Հայրենիք* (Պոսթոն), եւն.:

Տեմիրճեան պատրաստած է Բաբգէն Կաթողիկոս Կիլիկիեանի *Յուցակ Ձեռագրաց Դալաթիոյ Ազգային Մատենադարանի* (Անթիլիաս, 1961), Բիւզանդ Եղիայեանի *Ժամանակակից Պատմութիւն Կաթողիկոսութեան Հայոց Կիլիկիոյ, 1914-1972* (Անթիլիաս, 1975) եւ Մեսրոպ Արք. Աշեանի *Դիւան Մեսրոպ Դ. Թաղիաղեան* (Նոր Զուղա, 1979) հատորներուն մէջ ընդգրկուած ցուցակները: Միաժամանակ, ան խմբագրած ու հրատարակած է ֆրանսահայ գրագէտ Կարօ Մխիթարի (Մարտիրոս Խ. Թաշճեան) *Վշտամատեան* (Պէյրութ, 1980) եւ *Անարատ Սիրոյ Վախճանը* (Պէյրութ, 1988), Մարիա Մուշտակունի-Զէյթեանի *Կրօնաշունչ Խօսքերը*, քերթուածներ եւ Աբրահամ Խօճա Լեւոնեանի հոգեւոր մտածումները (Պէյրութ, 1981), Եղիա Տէր-Եղիազարեանի (Աղգարենց) *Մեռած Արտի մը Յարութիւնը* (Պէյրութ, 1991), *Կտակ* (Բ. հրատարակութիւն, Պէյրութ, 1992) եւ *Ուխտին Ողջակէզը Կամ Կոյս Մնացած Կինը* (Պէյրութ, 1993) գեղարուեստական երկերը, Վաղարշակ Սիւնիի (Գեորգեան) *Հայրենի Յուշեր Տօտիկ Անցեալից* (Պէյրութ, 1988) եւ Շահէ Արքեպիսկոպոս Գասպարեանի *Ուսումնասիրութիւններ եւ Յօդուածներ* (Անթիլիաս, 1989) հատորները:

Վախճանած է Անթիլիաս, 9 Սեպտեմբեր 2004ին:

ԱՐԱ ՍԱՆՃԵԱՆ

ԼԵՒՈՆ ՍԻՐԻՋԱՆԵԱՆ (1933–2004)

Բանաստեղծ, բանասէր, քարգմանիչ, մշակութային գործիչ Լեւոն Վարդանի Միրիջանեանը ծնունդ է 1933ի Յունուարի 22ին, Երեւանում:

1950ին աւարտել է Խաչատուր Աբովեանի անուան միջնակարգ դպրոցը: 1950-1959 աշխատել է *Պիոներ Կանչ*, *Գրական Թերթ* եւ *Երեւան* պարբերականներում: 1955ին աւարտել է Երեւանի Համալսարանի Բանասիրական

Ֆակուլտետի Հայոց Լեզուի եւ Գրականութեան Բաժինը: 1959-1962 սովորել է Գիտութիւնների Ակադեմիայի Մանուկ Աբեղեանի անուան Գրականութեան Ինստիտուտի ասպիրանտուրայում՝ Բնագրագիտութեան Բաժնում, 1962-1967 եղել նոյն ինստիտուտի գիտական քարտուղարը, 1967-1975ին՝ Հայաստան Հրատարակչութեան գեղարուեստական գրականութեան խմբագրութեան վարիչը: 1975ից եղել է Հայաստանի Գրքատեղների Ընկերութիւն հասարակական կազմակերպութեան (1989ից կոչուել է «Հայ Դպրութիւն») նախագահի առաջին տեղակալը, 1989ից՝ նախագահը: Եղել է *Բնօրրան* եւ «Հայ Դպրութեան» պաշտօնահանդէս *Արեւագալ* հանդէսների գլխաւոր խմբագիրը:

Միրիջանեանը նախեստաւ յայտնի է որպէս բանաստեղծ, թէւ գրել է նաեւ վիպակներ, պատմուածքներ, թատերախաղեր: Առանձին գրքերով Երեւանում հրատարակել է *Այգեստաններ* (1958), *Հեռու-Հեռուներից* (1959), *Նա Զայլում Է Մեզ Հետ* (1962), *Ծովի Կարօտ* (1965, ռուսերէն թարգմանութիւնը՝ Մոսկուա, 1970, աղբբջաներէն թարգմանութիւնը՝ Բաքու, 1975), *Երգի Հովիւր* (1969, վերահրատարակուել է 2004ին, 1969ին Պէյրութում Թէքէեան Մշակութային Միութեան Կոմիտասի ծննդեան 100ամեակի առթիւ կազմակերպուած մրցանակաբաշխութիւնում արժանացել է Ա. մրցանակի, առանձին գրքերով լոյս տեսել արաբերէն՝ 1974ին, Պէյրութ, թարգմանիչ՝ Միշէլ Սուլէյման եւ անգլերէն՝ 1983ին, Լոնդոնում, թարգմանիչ՝ Միշա Գիտեան), *Կանաչ Ապրիլ* (1970 վերահրատարակուել է 1987ին), *Դէպի Ծով* (1971, ռուսերէն թարգմանութիւնը՝ Մոսկուա, 1975), *Միջակ Սօսը* (1973), *Ճանապարհ* (1975), *Ծննդուկի Ուզածը* (1977, հրատարակուել է նաեւ Թեհրանում), *Ծաղկազարդ* (1981), *Առագաստ* (1983), *Հայկեաններ* (1988, վերահրատարակուել է 2001ին), *Բազումը* (1989), *Նունէի Զղջումը* (1991), *Ուրախ Հանդիպում* (2003), *Հոգի Եւ Մարմին* (2003) ժողովածուները: 1992ին Լոս Անջելիսում լոյս է տեսել Միրիջանեանի *Մենք Գնացինք Երկիր. Ուղեգրութիւն Անի-Վան-Աղթամար Ուխտագնացութեան* գիրքը: 2004ին լոյս է տեսել Միրիջանեանի վերջին գիրքը՝ *Կրկնուող Օրեր* վիպակը:

Միրիջանեանի գրչին են պատկանում նաեւ *Հայ Բանաստեղծութեան Ակունքները* (1977, ռուսերէն թարգմանութիւնը՝ 1980ին), *Վերընթերցելով Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութիւնը* (1979), *Հայկական Հնագոյն Մատեանը* (1981), *Պատմութեան Եւ Առասպելի Սահմանները* (1986), *Աստուածաշունչը Եւ Մենք* (1994), *Մէկ Ազգ՝ Մէկ Ուղղագրութիւն* (2002), *Հայ-Իրանական Բարեկամութեան Հնագոյն Պատուարը* (Թեհրան, 2002), *Մեր Մեծասքանչը* (2003) աշխատութիւնները: Խմբագրել է Ռափայէլ Պատկանեանի *Երկերի Լիակատար Ժողովածուի* 7րդ հատորը:

Կատարել է թարգմանութիւններ ռուսերէնից, հին սլաւոներէնից եւ գրաբարից, որոնք ընդգրկուել են տարբեր ժողովածուներում: Կազմել եւ խմբագրել է հայ դասական եւ ժամանակակից տասնեակ հեղինակների չափածոյ եւ արձակ գրքերը. նրա նախաձեռնութեամբ է հրատարակուել *Մարգարիտներ Հայ Քնարերգութիւնից* ժողովածուի Ա. հատորը: Առաջաբան է գրել Հայ Քնարերգութեան Մատենաշարի *Անտիկ Շրջանից Մինչեւ Ը Դար* (1981) եւ *Ներ-*

սես Շնորհալի, Երզն, Եղեխայի Ողբը (1982) ժողովածուների համար: Միրիջանեանի բանաստեղծություններից թարգմանուել են մաե ֆրանսերեն, ուկրաիներեն, չեխերեն, սլովակերեն, հունգարերեն, բուլղարերեն եւ այլ լեզուներով:

Միրիջանեանը եղել է «Հայաստան-Ուկրաինա» ընկերութեան նախագահը: Նրա թարգմանութեամբ տպագրուել է ուկրաինացի բանաստեղծ Գրիգորի Սկովորոդայի Հատընտիղը (1972), որի համար 1993ին արժանացել է Սկովորոդայի անուան մրցանակին: 2002ին Կիեւում լոյս է տեսել Իմ Շելչենկոն հայերեն ժողովածուն, որն ամփոփում է ուկրաինացի բանաստեղծ Տարաս Շելչենկոյի պոեզիայից Միրիջանեանի կատարած թարգմանությունները, նրան նուիրում բանաստեղծություններ, ելոյթները եւ յօդուածները: 2002ին Ուկրաինայի նախագահի հրամանով Միրիջանեանը պարգեւատրուել է Ուկրաինայի կառավարութեան բարձրագոյն «Վաստակի Համար» շքանշանով:

Կեանքի վերջին տարիներին մա եռանդուն հանդես էր գալիս մամուլում հանրային-մշակութային տարբեր հարցերի շուրջ: Փարիզի Յառաջ օրաթերքում հրատարակել է յօդուածներ՝ նուիրում հայերենի ուղղագրութեանը: Շատ հարցերում առաջ էր բերում խիստ դիրքորոշումներ՝ բախման մէջ մտնելով յատկապէս ակադեմիական շրջանակների հետ:

Միրիջանեանը մահացաւ 2004 թուականի Նոյեմբերին, Երեւանում:

ԱՐԾՈՒԻ ԲԱԽԶԻՆԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՏՐՈՎԻՉ (1916–2004)

Կեանքի 88րդ տարում իր մահկանացուն կնքեց աւագագոյն հայ պատմաբան, Հռոմի Լեւոնեան Վարժարանի պրոֆեսոր Գրիգոր Վարդապետ Պետրովիչը (Gregorio Petrowicz), մականունը՝ Լեւհալայ:

Գրիգոր Վարդապետ Պետրովիչը ծնուել է 1916 Դեկտեմբերի 23ին, Լեւհաստանի Ստեցովա քաղաքում (այժմ՝ Ուկրաինայի Հանրապետութեան Իւանո-Ֆրանկովսկ նահանգում): Նա սերում էր Անիի գաղթականութեան անաղարտ մնացած վերջին ընտանիքներից մէկից: Պատանի Գրիգորը նախնական կրթութիւնն ստացել է ծննդավայրի կաթողիկէ վարժարանում: Վաղ տարիքից նրա մէջ նկատուել է բուռն հետաքրքրութիւն պատմութեան, յատկապէս եկեղեցական մատենագիտութեան նկատմամբ, հանգամանք, որ վճռորոշ նշանակութիւն է ունեցել նրա կեանքում: 15ամեայ Գրիգորը 1931ին ուղարկուել է Հռոմ, ուր ընդունուել եւ փայլուն առաջադիւնութեամբ աւարտել է Հայ Կաթողիկէ Լեւոնեան Վարժարանը: Այնուհետեւ ուսումնառութիւնը շարունակել է Վատիկանի Գրիգորեան Համալսարանում, որը գերազանցութեամբ աւարտելուց յետոյ (1941) քահանայ է ձեռնմաղրուել: Աւելի ուշ հետեւել է Հռոմի Արեւելագիտութեան Ինստիտուտի դասընթացներին (1941-1945) եւ գիտական աւարտաճառ պաշտպանել լեւհալայոց պատմութեան վերաբերեալ:

Ստանալով աստուածաբանական ու արեւելագիտական հիմնարար կրթութիւնը՝ Պետրովիչը նուիրուել է ինչպէս գիտութեանը, այնպէս էլ մանկավարժութեանը:

1949ից սկսած դասաւանդել է Գրիգորեան Համալսարանում եւ Արեւելագիտութեան Ինստիտուտում, ընտրուել նոյն ինստիտուտի պրոֆեսոր (1972): Սակայն իր ամբողջ գիտակցական կեանքը նուիրել է Լեւոնեան Վարժարանին, ինչպէս ուսուցիչ եւ դաստիարակ, այնպէս էլ վարչական պաշտօնեայ: Լեւոնեան Վարժարանի տասնեակ շրջանաւարտներ իրենց բազում ու հարուստ գիտելիքների եւ հայագիտական դաստիարակութեան համար պարտական են իրենց խստապահանջ եւ միաժամանակ սիրելի ուսուցչին:

Վարդապետի գիտական հետաքրքրութիւնները հիմնականում ամփոփուում են սլաւոնական ենիմենյերի հայկական գաղթավայրերի եւ մանաւանդ Լեհաստանի հայութեան պատմական անցեալի ուսումնասիրութեան շրջանակում: Լեզուների փայլուն իմացութիւնը (հայերէն, լեհերէն, լատիներէն, իտալերէն, ֆրանսերէն, անգլերէն, գերմաներէն են.), արխիւային հարուստ եւ եզակի նիւթերի (յատկապէս Վատիկանի) ի մօտոյ ծանօթ լինելու հնարաւորութիւնը եւ իրողութիւնը նրա ուսումնասիրութիւններին տալիս են մի առանձին հետաքրքրութիւն, տեղեկատու-հանրագիտարանային բնոյթի ուղղութիւն: Իր առաջին ընդարձակածաւալ իտալերէն ուսումնասիրութիւնը՝ *L'Unione Degli Armeni Di Polonia Con La Santa Sede: 1626-1686* (Հռոմ, 1950) նուիրուած է լեհահայ գաղթավայրի կաթոլիկացման պատմութեանը. այստեղ շրջանառութեան մէջ են դրուել հայ պատմագիտութեանը անծանօթ մնացած վատիկանեան բազմաթիւ փաստաթղթեր: Առաւել հետաքրքրութիւն է ներկայացնում *Ստեփանոս Ե. Սալմաստեցի, Կաթողիկոս Էջմիածնի. 1543-1552* (Վենետիկ, 1964) մենագրութիւնը, որը նախապէս տպագրուել է *Բազմալէսի* 1962-1963ի համարներում: Անկախ սոյն մենագրութեան վիճաբանական, երբեմն չհիմնաւորուած տեսակէտների՝ այն լաւագոյն աշխատանքներից մէկն է, որ վեր է հանում հայ-վատիկանեան բանակցութիւնների առաջին դրուագը՝ իր ամբողջ մանրամասնութիւններով: Ունիթորականութեան եւ հայ իրականութեան մէջ նրա դրսեւորումների քննական վերլուծութեանն է նուիրուած Վարդապետի *Միաբանող Եղբայրները Եւ Հայ Եկեղեցին. 1330-1360* (Վիեննա, 1971) մենագրութիւնը:

Լեհաստանի հայկական գաղթավայրերի եւ յատկապէս հայոց եկեղեցու, լեհահայոց բռնի կաթոլիկացման հարցերին են նուիրուած պատմաբանի բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ, որոնցից են՝ “*L'organisation Juridique Des Arméniens Sous Les Monarques Polonais*” (*Revue des Etudes Arméniennes*, Paris, t. IV, 1967), «Լեհ Կոերի Միութեանական Փորձերը Եւ Լեհահայերը (1550-1600)» (*Հանդէս Ամսօրեայ*, 1968, ք. 7-9), *La Chiesa Armena In Polonia* (Հռոմ, 1971), «Հայ Եկեղեցին Լեհաստանի Մէջ» (*Հանդէս Ամսօրեայ*, 1974, ք. 4-6, 7-9, 1975, ք. 1-12) եւ վերջապէս ընդհանրացնող եւ ամփոփող բնոյթ ունեցող *Հայ Եկեղեցին Լեհաստանի Մէջ. 1350-1624* (Վիեննա, 1980) մենագրութիւնը:

Գրիգոր Վարդապետ Պետրովիչը վախճանունեց 2004ի Նոյեմբերի 17ին, Հռոմում, թաղումը կատարուել է Լեւոնեան Վարժարանի Ս. Նիկողայոս տաճարում:

ՊԵՏՐՈՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ